

УДК 811.161.2'367

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ ПАРНОГО ДІЄСЛІВНОГО ПРИСУДКА

Завдяки поширеному в синтаксичних студіях ХХ ст. формально-граматичному підходу вдалося розробити детальну типологію різних синтаксичних одиниць: від речень – простих і складних – до їхніх компонентів. Особливу увагу лінгвістів завжди привертали головні члени, зокрема присудок як носій предикативності й центральний конститутивний компонент речення. Проте не всі форми присудків на сьогодні є детально описаними, зокрема досі дискусійним постає питання про дефініцію присудків на зразок *Я ляжу відпочину до півночі...* (УНТ); *Третя дочка й каже: «Мамочко, і я **піду послухаю**»* (УНТ); *Олег он **сидить хвилюється*** (Розм.); *На в'їзді в місто **стали оглянули** околиці* (Розм.), де обидва компоненти виражені дієвідмінюваними формами. Саме такі утворення й постають об'єктом пропонованого дослідження. Виразна спрямованість аналізованих конструкцій у сферу розмовного мовлення є свідченням обмеженої сфери їхнього вживання – це, передусім, уснорозмовне мовлення та тексти публіцистичного чи художнього стилів, де такі конструкції використані з метою стилізації. Тож джерелами ілюстративного матеріалу послужили записи з розмовного мовлення й спорадично – фіксації з творів українських письменників.

Вивчення підходів до типології присудка в сучасній українській мові дало такі результати: у працях українських лінгвістів зрідка натрапляємо на згадки про такі форми присудка: так, М. Каранська в «Синтаксисі сучасної української мови» характеризує їх як парні дієслівні присудки, наголошуючи, що «... значення першого дієслова – підготовче, тло, а значення другого дієслова є основним у комунікативному змісті речення» [3, с. 31]. Укладачі Правопису не пропонують власної дефініції, кваліфікуючи такі утворення як

«два однакові формою дієслова, що означають дію та мету її» [6, с. 157], і застерігають від сплутування з однорідними присудками. Автори граматик російської мови [8] такі форми вважають різновидами простого ускладненого присудка, спираючись на їхнє емоційно-експресивне забарвлення й не пропонуючи додаткових пояснень ні щодо семантичної природи складників, ні щодо їхнього граматичного значення. Відома також думка про «двоприсудковість» таких речень [624, с. 234]. Очевидно, що задовільне пояснення можна знайти тільки після того, як будуть сформульовані відповіді на низку запитань, зокрема: йдеться про один чи кілька членів речення?; якщо це один член речення, то якою є його структура, в чому полягають особливості семантики і які функції виконують його складники?

На нашу думку, дати відповіді на ці питання можна тільки послідовно проаналізувавши такі утворення в семантико-синтаксичному, формально-граматичному та комунікативному аспектах, що і є метою наукової розвідки.

Свідченням цільнооформленості компонентів на зразок *Піди спитай у своєї мами, синку* (Розм.); *Коли повернувся брат, я лежала читала його журнал* (Розм.) є насамперед їхня інтонаційна єдність з наголосом на другому компоненті, завдяки якій дієслівна словосполука сприймається як синтаксично неподільна на позначення нерозчленованої дії: семантика предиката постає як дія, пов'язана з рухом туди, де відбудеться її реалізація, або як дія, конкретизована вказівкою на спосіб перебування у просторі. Теоретично можлива їхня перебудова в конструкції з двома простими присудками, які перебувають між собою у сурядному зв'язку, який виражає відношення одночасності чи послідовності, напр.: *Піди, спитай у своєї мами, синку* (послідовні дії); *Коли повернувся брат, я лежала, читала його журнал* (одночасні дії), однак внаслідок такої трансформації помітно зростає самостійність кожного з компонентів і відбувається нейтралізація значення неподільності зв'язку між власне-дією і рухом чи фіксацією в просторі як її підготовчим етапом. Варто зауважити, що порядок компонентів у межах такого члена є змінним, пор.: *Спитай піди у своєї мами, синку; Коли*

повернувся брат, я читала лежала його журнал, що супроводжує зміщення інтонаційного акценту – виділення все одно зберігається препозиційному на дієслові, що позначає власне-дію. Однак за результатами аналізу ілюстративного матеріалу можна зробити висновок, що найчастіше препозицію посідає дієслово з семантикою руху чи стану.

З огляду на формальну двокомпонентність будови аналізованого присудка постає питання про специфіку зв'язку його форми та значення.

Морфологізація синтаксису уможливила окреслення функцій різних лексико-граматичних класів слів, виокремлення простого та складеного присудків, а також протиставлення дієслівних присудків іменним [5, с.111]. Однак граматична двочленність присудка самостійно не може виконувати диференційної функції, цей критерій «працює» тільки в сполученні з аналізом семантичної природи складників члена речення. Зокрема, двокомпонентний присудок може бути простим (синтетичним), напр.: *Побігла я на вулицю та давай кричати...* (Г. Ткаченко), ... *а ти візьми і в приват напиши!!!* (Розм.); складеним (аналітичним), напр.: *Зразу говорили тото на жарт, а далі декотрі почали й напевне говорити* (І. Франко); *Я не стану кричати і плакати* (Розм.); або складним, напр.: *Це все вона написала збуджена і знервована* (Розм.); *Криниця вже давно стоїть забута* (Розм.). Саме врахування семантичної повноцінності чи неповноцінності складників присудка, співвіднесеності їхніх значень дозволяє з'ясувати функцію кожного з його компонентів і встановити місце головного члена в загальній класифікації. Дводієслівна експлікація предикатів аналізованого зразка теоретично уможлиблює його інтерпретацію або як простого, або як складеного присудка. Бінарність структури простого присудка може бути зумовлена прагненням мовця надати висловленню додаткового відтінку значення – з цією метою до дієслова-основного виразника предикативності додають різноманітні частки чи повтори, які, проте, в семантичному плані не є повноцінними, адже не мають конкретного лексичного значення. Низка часток в складі такого простого ускладненого

присудка за походженням є віддієслівними, напр.: *було, бувало, візьми (і/ї), знай* [5, с. 117]. Відрізнити їх від повнозначних дієслів не становить проблеми, адже вони зовсім втрачають зв'язок зі своїм конкретним первинним значенням, модифікуючи семантику повнозначного компонента: «у сполученні з частками *візьми і, візьми та й* дієслова означають несподівану, невмотивовану дію... частка *знай* надає дієслову відтінку обов'язковості, повторюваності» [5, с. 117]. Очевидно, що в аналізованих сполуках такої семантичної нівеляції не відбувається, як не відбувається і ранжування семантики на головну і другорядну дії. Окрім того, наявність додаткового відтінку значення не може бути диференційним критерієм, залученим деякими авторами для встановлення структурного типу конструкції [8, с. 88]. А надто якщо брати до уваги той факт, що стилістично марковані конструкції ніколи не бувають нейтральними щодо модальних значень, а відтінки цих значень закладені в самій формі конструкції і невіддільні від неї [10, с. 10].

Якщо розглядати співвіднесеність аналізованого дводієслівного присудка зі складеним присудком, то до уваги треба брати той факт, що в межах аналітичного присудка виразно виокремлюються зв'язка – носій насамперед граматичного значення та компонент-виразник лексичного значення, нездатний поєднуватися безпосередньо з іншим головним членом – підметом. Отже, різниця між синтетичним та аналітичним видами присудків полягає в способі вираження реального й граматичного значень.

М. Вінтонів так пояснює сутність аналітизму на рівні членів речення: «Під аналітизмом слід розуміти розподіл речового та граматичного значень між різними компонентами, структурно та семантично об'єднаними у межах однієї граматичної категорії» [1, с. 46]. Таке усвідомлення складеного присудка обмежує потенції морфологічного вираження його компонентів: зв'язкове дієслово та незмінна дієслівна форма. Однак обидва складники аналізованого утворення є виразниками одночасно і граматичного, і лексичного значень. До того ж, немає жодних підстав фіксувати зв'язкову

функцію одного з компонентів, яка, як переконливо доводять лінгвісти, полягає не просто в семантичній неповноцінності дієслова, а в неповноцінності «сміслового вираження предикативного судження» [4, с. 46], адже дієвідмінювана форма безпосередньо координує з підметом, напр.: *Ну, ти **пiди скажи** професорові, що кума казала...* (П. Загребельний); *А ти вибери бажаний рейс і **поiдь** **дiзнайся** всі деталі* (Розм.) — Пор.: *Ти **пiди** до професора; Ти **скажи** професорові; Ти **поiдь**; Ти **дiзнайся** всі деталі.*

Морфологічне оформлення аналізованих членів завжди обмежене двома дієвідмінюваними формами, напр.: *Ану **пiди глянь**, що там таке? – басом сказала жінка* (В. Нестайко); *Під кабінетом **стоять чекають** відвідувачі* (Розм.); *Ви не бійтеся, я там на підвіконні **посиджу почекаю*** (Розм.), одна з яких має значення руху або положення в просторі, а друга – дії, яку виконує суб'єкт. Оскільки частиномовне вираження будь-якого члена речення – це лише зовнішній вияв його семантики, то, безумовно, варто простежити й правила лексичної сполучуваності його складників. Як свідчить мовний матеріал, аналізовані компоненти речення належать до лексично обмежених сполучень слів, конститuentами яких виступають слова певних семантичних груп. Тобто можемо стверджувати, що в основі цих побудов лежить не якась абстрактна схема, що дозволяє будь-яке лексичне наповнення, а вербальне наповнення такої схеми є не тільки категорійно, а й лексично обмеженим [10, с. 18]. Абсолютна більшість аналізованих членів складається з компонента з семантикою руху (*пiти, поїхати* тощо) або положення в просторі (*стати, зупинитися, лягти* тощо) та дієслова на позначення конкретної дії. Взаємодія цих лексичних значень творить синтаксичну семантику аналізованого члена, яку Н. Шведова схарактеризувала як «конкретна дія, що здійснюється в процесі перебування в певному стані» [10, с. 57]. До цієї характеристика варто додати, що дія, виражена таким присудком, є двохаспектною, тобто розгортається одночасно у двох вимірах – просторовому і власне-подієвому, причому локативність (у широкому розумінні) підпорядкована певній меті, репрезентованій

постпозиційним дієсловом. Семантична складність предикативної ознаки свідчить про її вторинність, похідність, унаслідок процесів синтаксичної деривації, адже такі синтаксеми «корелюють з відповідними типами семантичних відношень між елементарними реченнями» [2, с. 10]. К. Городенська характеризує два дериваційні типи предикатних синтаксем: утворені внаслідок згортання формально-граматичної структури складносурядного та складнопідрядного речень [2, с. 130]. Намагання встановити твірну одиницю для аналізованих синтаксем не дозволяють зробити однозначний висновок: основою для формування аналізованих дериватів можуть бути як паратаксічні, так і гіпотаксічні утворення, напр.: *Вчора брат знову **ходив нагадував** про свою заяву (Розм.)* ← *Вчора брат знову **ходив і нагадував** про свою заяву* та *Вчора брат знову **ходив, щоб нагадати** про свою заяву*. Особливість здійсненої трансформації полягає в тому, що жоден з новоутворених компонентів не втрачає граматичних ознак вираження предикативності, зберігаючи свою первинну форму, але вони втрачають самостійне інтонаційне оформлення. Сформовані в результаті структурної редукції одиниці характеризуються перебудовою синтаксичних зв'язків між компонентами, що зумовлено здатністю одиниць вищого рангу трансформуватися в одиниці нижчого рангу [2, с. 179].

Як нам видається, найбільш адекватним витлумаченням природи синтаксичного зв'язку між компонентами аналізованого присудка є потрактування його як недиференційованого синтаксичного зв'язку, який «не завжди дає змогу чітко визначити семантико-синтаксичні відношення, що виникають на його основі» [7, с. 267]. Застосування лінгвістичного інструментарію складного речення до аналізу простого загалом не суперечить методології дослідження, адже аналізовані утворення виявляють асиметрію формально-граматичної і власне семантичної структур, відображаючи в межах одного члена не просто дві пропозиції, а й логіко-семантичні відношення між ними.

Граматична специфіка парного дієслівного присудка безпосередньо впливає і на механізм предикативного зв'язку між ним та підметом. Впадає в око його подібність до зв'язку між підметом та подвійним (складним) присудком, визначеному як тяжіння. Кваліфікувати предикативний зв'язок у реченнях *Думаю собі: я зараз **сяду почекаю** його* (Розм.); *Ти **постій роздивися** поки цей будинок* (Розм.); *Ось і я тут чудово **посиджу на самоті поміркую*** (Розм.) як тяжіння можна завдяки тому, що обидва компоненти однаково попарно пов'язані з підметом, координуючи з ним в категоріях числа, роду / особи, а тотожність морфологічного вираження складників присудка зумовлює дублювання граматичних значень. Проте специфіка тяжіння полягає у поєднанні різнотипних форм присудків – дієслівного й недієслівного, а сутність аналізованих конструкцій визначає саме паралельний однотипний зв'язок підмета з обома аналогічними за особово-способовим та часовим вираженням складниками присудка. Позірну схожість з тяжінням як формою предикативного зв'язку заперечують і семантико-синтаксичні відношення, що формуються внаслідок поєднання компонентів: при тяжінні складники присудка виражають одночасність двох предикативних ознак – дії та стану щодо підмета, а в досліджуваних одиницях складники присудка позначають нечленовану складну дію, розгортання на часовій шкалі якої можна позначити як точку (одночасність) або відтинок (послідовність), напр.: *Я зараз **сяду** (а потім) **почекаю** його; Ти **постій** (і одночасно) **роздивися** цей будинок*, причому другий компонент послідовно ускладнений семантикою мети.

Отже, системний аналіз речень на зразок *Я зараз **піду домовлюся** зі стюардесою* (Розм.); *А ти **ляж відпочинь**, і бажання щось робити зникне* (Розм.); *Я був сьогодні в центрі, **стояв чекав** автобус і ти якраз **ішла*** (Розм.) дозволяє зробити висновок, що предикативність у таких реченнях виражено складним за структурою присудком, другий компонент якого ні граматично, ні семантично не співвідносний з дуплексивом. Тому вважаємо доречним для позначення таких конструкцій вживати запропонований М. Каранською

термін «парний дієслівний присудок». Дослідження семантико-синтаксичної структури дозволяє зробити висновок про складний характер таких предикатних синтаксем, що виражають значення конкретної дії, нерозривно пов'язаної з рухом чи положенням у просторі, які уможливають її реалізацію, а здійснення конкретної дії, своєю чергою, є метою руху чи положення суб'єкта. Як і будь-яка складна синтаксема, парний дієслівний присудок є результатом контамінації семантико-синтаксичних відношень, що на формально-граматичному рівні віддзеркалено структурною редукцією твірних одиниць та перебудовою системи синтаксичних зв'язків. Передумовою для поєднання компонентів в межах парного дієслівного присудка визначаємо сполучуваність його складників: структурна схема, за зразком якої відтворюються аналізовані побудови, є лексично обмеженою: один з її компонентів позначає рух або положення в просторі, що супроводжує певну дію. Семантико-синтаксичні відношення, що виникають між складниками парного дієслівного присудка, засвідчують нейтралізацію опозиції сурядність / підрядність і співвідносні одночасно з темпоральним і каузальним значенням. Аналізовані речення є асиметричними мовними знаками, що постали внаслідок синтаксичної деривації – згортання компонентів складнопідрядного чи (і) складносурядного речень до меж конструкції нижчого рангу – предикатної синтаксеми зі збереженням неелементарності семантико-граматичної структури. Формальним виразником зв'язку присудка з підметом постають однакові дієслівні флексії, що попарно координують з підметом у числі та роді / особі; співвіднесеність лексем як компонентів того самого члена речення виражена в дублюванні формальних засобів зв'язку. Інтонційне оформлення досліджуваних одиниць є однією з визначальних класифікаційних ознак, що дозволяє зафіксувати їхній самостійний статус, на відміну від, скажімо, ряду однорідних присудків, маркуючи синтаксичну неподільність споловосполуки та однофункціональність її компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Михайло Олексійович Вінтонів. – Донецьк, 1997. – 181 с.
2. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К.: Вища школа, 1991. – 330 с.
3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – Київ : Либідь, 1995. – 312 с.
4. Ковбаса Н. Л. Складений присудок в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ніна Лаврентіївна Ковбаса. – К., 1970. – 370 с.
5. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : Навч. посіб. для студ. філол. фак. ун-тів / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ : Вища школа, 1994. – 670 с.
6. Український правопис / НАН України ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 2012. – 288 с.
7. Христіанінова Р. Складні речення з недиференційованим зв'язком в сучасній українській мові / Р. Христіанінова // Типологія та функції мовних одиниць. – 2014. – № 2. – С. 262–274.
8. Синтаксис современного русского языка : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Г. Н. Акимова, С. В. Вяткина, В. П. Казаков, Д. В. Руднев ; под ред. С. В. Вяткиной. – СПб. : СПбГУ; М. : Академия, 2009. – 346 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
10. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1960. – 378 с.

Стаття присвячена аналізу семантико-синтаксичної, формально-граматичної та комунікативної структури простих речень з особливим

різновидом присудка, вираженого двома дієвідмінюваними формами. З'ясовано місце такого члена в загальній типології присудків, схарактеризовано специфіку його зв'язку з іншим компонентом граматичної структури речення – підметом.

Ключові слова: парний дієслівний присудок, семантична неелементарність, синтаксична деривація.

The article is devoted to the analysis of semantic, grammatical and communicative structure of simple sentences with the special variety of the predicate expressed by two verbs. The place of such components in the general typology of predicates is found out, specific of its connection with other component of grammatical structure of sentence – subject – is characterized.

Key words: double-verb predicate, semantic unelementariness, syntactic derivation.

Анастасія Онатій

(м. Київ)

УДК 81'367.335.2: 811.161.2

ДО ПИТАННЯ АСИМЕТРІЇ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ РЕЧЕНЬ

Поняття «займенниково-співвідносне речення» (ЗСР) увійшло в науковий ужиток у 50-60-ті рр. ХХ століття на позначення складнопідрядних конструкцій, головна частина яких містить прономінатив, що разом зі сполучниками та сполучними словами виступає засобом зв'язку між предикативними частинами. Проблема типології цих конструкцій і до сьогодні остаточно не розв'язана. Деякі мовознавці вважають ці одиниці простими реченнями [6; 7; 16], однак більшість дослідників розглядають їх як окремий тип складнопідрядних конструкцій, хоча й з деякими застереженнями [1; 2; 4; 8; 15].